

Margareta Krasnić
Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

SREBRNI OKOVI NA EVANĐELJU IZ KNJIŽNICE SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE OPĆINE ZADAR

UDK 930.251:[7.025.4:739.1
7.025.4:[929.651:739.1

Stručni rad

Dekretom cara Petra Velikog iz 1700. godine propisano je da se nakon izrade predmeta od kovine, isti moraju odnijeti ovlaštenom ispitivaču na provjeru i pečatiranje. Ovlašteni ispitivač nakon provjere materijala na predmet utiskuje tri svoja pečata: pečat ispitivača (Assayer's Mark), pečat oznake čistoće srebra (Silver Standard Mark) i pečat grada (City Mark). Sam majstor srebrnar uz te pečate stavlja i svoj pečat - pečat proizvođača (Maker's Mark). Iz tih pečata može se saznati iz kojega grada i zemlje potječe izrađeni predmet, godina izrade, čistoća upotrijebljenog materijala te ime majstora srebrnara koji je djelo izradio.

Ključne riječi: okovi, srebro, pečat ispitivača, pečat oznake čistoće srebra, pečat grada, pečat proizvođača, Hrvatski državni arhiv

Uvod

Godine 2010. obavljani su u Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju (dalje: SLKR) Hrvatskog državnog arhiva konzervatorsko-restauratorski radovi na *Evanđelju* iz Knjižnice Srpske pravoslavne crkvene općine Zadar, tiskanom u Moskvi 1850. U reversu kojim je preuzeta u SLKR, knjiga je bila datirana s 1750. godinom. Tiskana je na papiru industrijske izrade i uvezana u drvene korice presvučene tamno-ljubičastim baršunom, šivanjem slogova na pet dvostrukih izbočenih vezica od špage. Knjižni je blok bio teško oštećen od vlage i kukaca. Uvez je bio razvaljen, a drvo također oštećeno od kukaca i puno crvotočine.

Prednja je strana korice cijelom površinom pokrivena metalnim reljefnim pokrovom, koji prikazuje Boga, andeoske glave, uskrslog Isusa te četiri sveca. Sva četiri ugla stražnje strane korice okovana su metalnim ukrasima koji imaju i zaštitnu ulogu u obliku četiri ispupčenja. U sredini je metalni ukras koji prikazuje križ i kosti ispod njega. Metalni pokrov na prednjoj strani korice je na par mjesta bio napuknut, a ispupčenja na okovima stražnje strane bila su nagnječena i probušena (*slike 1 i 2*).

Slika 1. Prednja strana korice knjige prije restauriranja.

Slika 2. Stražnja strana korice knjige prije restauriranja.

Tijekom fotodokumentiranja odnosno snimanja detalja na okovima, uočeni su pečati - ukupno šest skupina po četiri pečata na šest odvojenih površina. Svi pečati su snimljeni tehnikom makrofotografije. Izgledom i veličinom podsjećali su na zlatarske pečate, a to je bio poticaj za daljnja istraživanja (*slika 3*).

Slika 3. Pečati redom: pečat ispitivača, oznaka čistoće srebra, pečat grada, pečat proizvođača.

Prvi je pečat četvrtast i u gornjem dijelu ima slova A-K, crtom odijeljena od godine 1852. Drugi je pečat osmerokut (pravokutnik s odrezanim uglovima) unutar kojega je otisnut broj 84. Treći pečat je također osmerokut i prikazuje konjanika. Četvrti pečat je pravokutnik unutar kojeg su otisnuta dva ćirilična slova - ДО.

Boja metalnih ukrasa upućivala je na zaključak da je riječ o srebru. Ali kako to potvrditi? Srebro (Ag, lat. *argentum*) je rijedak i vrijedan metal koji se zbog svoje mekoće i lakog oblikovanja vrlo često rabi za izradu nakita, pribora za jelo i novca. U davna vremena služio je i za dezinfekciju vode i hrane (pribor za jelo koji se svakodnevno upotrebljavao, kao i ubacivanje srebrnog novca u bačve s vodom za piće).

Pečati za vrijeme Carske Rusije

Na internetu je pronađena web stranica *Online Encyclopedia of Silver Marks, Hallmarks & Maker's Marks*,¹ na kojoj se navodi da ruski način pečatiranja plemenitih kovina potječe od Dekreta cara Petra Velikog (1672-1725), koji ga je donio još 1700. godine. Ruski način pečatiranja plemenitih kovina propisuje da se nakon izrade predmeta od kovine, isti moraju odnijeti ispitivaču (*Assay Master*),² na provjeru i pečatiranje, kao što se i predmeti od plemenitih kovina u Republici Hrvatskoj moraju pečatirati državnim pečatom.³

Ispitivač nakon provjere materijala na predmet utiskuje tri svoja pečata: pečat ispitivača (*Assayer's Mark*), pečat oznake čistoće srebra (*Silver Standard Mark*) i pečat grada (*City Mark*), a sam majstor srebrnar uz te pečate stavlja i svoj pečat - pečat proizvođača (*Maker's Mark*). Iz tih se pečata može saznati iz kojeg grada i zemlje potječe izrađeni predmet, godina izrade, čistoća upotrijebljenog materijala te majstor srebrnar koji je predmet izradio. Oni se utiskuju sljedećim redom: pečat ispitivača, njemu s desne strane oznaka čistoće srebra, a u nastavku pečat grada, dok je majstor srebrnar svoj pečat mogao staviti ili ispred ili iza, ali uvijek u neposrednoj blizini ostalih pečata.

Pečat ispitivača

Kao što je rečeno, nakon izrade predmeta od srebra, ovaj se nosio ovlaštenom ispitivaču na provjeru i pečatiranje. Ovlašteni ispitivači su bili u većim gradovima, pa su srebrnari iz manjih mjesta odlazili tamo po pečate. Bili su vrlo dobro plaćeni⁴ kako ne bi pali u napast primiti mito od svojih klijenata i 'gledati kroz prste' prilikom prov-

¹ *Online Encyclopedia of Silver Marks, Hallmarks & Maker's Marks*. URL: <http://www.925-1000.com/Frussia.html> (10. veljače 2012).

² *Assay master* - ovlašteni ispitivač koji testira odnosno provjerava srebro ili zlato.

³ *Zakon o nadzoru predmeta od plemenitih kovina*. Narodne novine. 76(1993).

⁴ Ringborg, W. *Russian silver assay masters in the western provinces: a case study of Estonia in the 19th century*. URL: <http://www.ascasonline.org/articoloNOVEM88.html> (10. veljače 2012).

jere predmeta izrađenih od plemenitih kovina. Plaća glavnog *assay мастера* u St. Petersburgu bila je na razini one najvišeg službenika na carevu dvoru.

Pečat ispitivača je pečat na kojem su njegovi inicijali i godina pečatiranja. Oni su uvijek na ćirilici. U registru⁵ je pronađen podatak o ispitivaču čiji su inicijali A-K na okovima, a to je Andrej Antonovič Kovaljskij, koji je djelovao u razdoblju 1827-1856.

Oznaka čistoće srebra

Oznaka čistoće srebra govori kakvo je odnosno, od koliko *zlotnika* je bilo srebro koje se koristilo pri izradi, u ovom slučaju okova. Uvijek je prikazan jednim od ovih dvoznamenkastih brojeva: 62, 72, 74, 76, 82, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 94. Tijekom vremena upotrebljavale su se sve te vrste srebra, a od 1798. godine isključivo srebro od 84 i više *zlotnika*.

Budući da je srebro mekano, obično se miješa s nekim drugim kovinama, npr. s bakrom. *Zlotnik* je mjerna jedinica koja govori koliko je dijelova čistog srebra u leguri. Dolazi od ruske riječi *zoloto*, što znači zlato. Izvorno je to bio naziv za zlatnik određene težine⁶ koji se rabio u Rusiji do 11. stoljeća. Ruski sustav u zlotnicima ne odgovara ostalim prihvaćenim sustavima kakvoće srebra. U metričkom sustavu, 1 zlotnik je 4,266 grama, iz čega slijedi da je:

- 96 zlotnika = 96/96 ili 1000/1000 dijelova čistog srebra
- 90 zlotnika = 90/96 ili 937/1000 dijelova čistog srebra
- 84 zlotnika = 84/96 ili 875/1000 dijelova čistog srebra
- 62 zlotnika = 62/96 ili 645/1000 dijelova čistog srebra.

Ako se uzme u obzir da je 96/96 zlotnika, odnosno 1000/1000 dijelova čistog srebra, onda to znači da je njegova kakvoća dobra (84/96 odnosno 875/1000).

Car Petar Veliki je Dekretom iz 1700. godine propisao da se ima rabiti samo srebro od 96, 90, 84 i 62 zlotnika. Godine 1732. dodan je standard od 72 zlotnika i on je od 1779. potpuno zamijenio 62 zlotnika kao službeni minimalni standard. Od 1798. godine standard od 72 zlotnika zamijenjen je s 84 zlotnika kao službeni minimalni standard korišten u Rusiji tijekom 19. i početkom 20. stoljeća.

⁵ *Russian Assay Marks*. URL: http://www.925-1000.com/Frussia_assay_01.html (10. veljače 2012).

⁶ *Russian antique silver hallmarks and marks*.

URL: <http://www.silvercollection.it/russiansilverhallmark.html> (13. veljače 2012).

Pečat grada

Pečat grada je obično znak s grba grada i označava mjesto u kojem je predmet pečatiran, što znači da je izrađen ili u tom mjestu ili u nekom od okolnih manjih mjesta. U ovom slučaju riječ je o grbu grada Moskve, koji prikazuje konjanika na konju koji kopljem ubija zmaja. Konjanik je sv. Juraj, zaštitnik grada Moskve i dio je grba još od 16. stoljeća.

Pečat proizvođača

Pečat proizvođača su inicijali majstora srebrnara koji je izradio djelo. Oni mogu biti na ćirilici ili latinici. U nekim je slučajevima otisnuto cijelo ime majstora. Kod majstora istih inicijala, oblici kartuša⁷ u kojoj se slova nalaze se razlikuju, tako da posebnu pažnju treba posvetiti i kartušama kako bi to pomoglo u pronalaženju pravog majstora.⁸ Iako na stranici postoji registar inicijala odnosno imena, podatak o srebrnaru koji je izradio okove ove knjige, nažalost nije pronađen.

Kokoshnik pečati

Bitno je spomenuti i da je 1896. car Nikola II. (1868-1918) izdao ukaz kojim se preuređuje stari sustav i tada je nastao tzv. Kokoshnik pečat. Kako je trebalo izraditi na tisuće novih pečata, Kokoshnik pečat je u potpunu uporabu ušao tek nakon 1899. godine.

Do 1908. godine oznaka Kokoshnik je u ovalnoj kartuši prikazivala lijevi ženski profil s tradicionalnim ukrasom na glavi koji se naziva *kokoshnik*. S njene lijeve strane je broj zolotnika, a s desne strane inicijali ispitivača. Od 1908. godine, također u ovalnoj kartuši, prikazuje desni ženski profil s brojem zolotnika s desne i malim grčkim slovom koje označava grad ili regiju ureda ispitivača s lijeve strane.

⁷ Okvir pravokutnog oblika u kojem se nalaze inicijali.

⁸ Cass, D. *How to Identify Russian Silver*. URL: http://www.ehow.com/how_6821336_identify-russian-silver.html (12. veljače 2012).

Krivotvorine

Budući da je proizvodnja suvremenih srebrnih predmeta s pečatima Carske Rusije koji dolaze iz Poljske, Ukrajine, Rumunjske, Mađarske i ostalih zemalja istočne Europe vrlo velika, treba biti oprezan prilikom identificiranja pečata. Krivotvorine se mogu razvrstati u sljedeće skupine:

- potpune krivotvorine (potpuno novi predmeti) - npr. pribor za jelo, tabakere i sl.

- autentično rusko srebro „unaprijeđeno“ imenima najboljih ruskih majstora kao što su Ovtshinnikov, Gratshev, Klingert, Fabergé i dr.

- autentično europsko srebro (npr. austrijsko, francusko, njemačko i dr.) s izbrisanim starim pečatima i s nanovo otisnutim ruskim pečatima, većinom s imenima boljih ruskih majstora.

Identifikacija krivotvorina nije jednostavan posao, ali pri tome može pomoći iskustvo i malo sreće. Prvo treba pogledati koliko su otisnuti pečati „svježiji“, tj. oni bi tijekom vremena trebali biti izlizani i slabije vidljivi. Ako su pečati suviše jasni, to bi već trebao biti prvi znak za sumnju. Nadalje, neki dijelovi pečata mogu biti preslabo otisnuti (da se znak ne bi dobro vidio) ili je dio podataka izguben do nečitljivosti.

Evo jednog primjera:⁹

- na pečatu ispitivača „obrisana“ je godina pečatiranja, a inicijali A-K ukazuju da je ispitivač Andrej Antonovič Kovaljskij, koji je djelovao u razdoblju 1827-1856.

- pečat ispitivača je A-K (Andrej Antonovič Kovaljskij) iz 1852, što odgovara razdoblju u kojem je ispitivač djelovao

- na pečatu grada je sv. Juraj na konju okrenut na lijevu stranu, a to je pečat Moskve od 1891. do 1896. koji nije iz razdoblja djelovanja ispitivača

- sv. Juraj na konju je okrenut na desnu stranu, što je pečat koji se upotrebljavao sredinom 19. stoljeća

- kartuša pečata oznake čistoće srebra nije ista kao na ostalim pečatima kojima je A-K pečatirao srebrne predmete

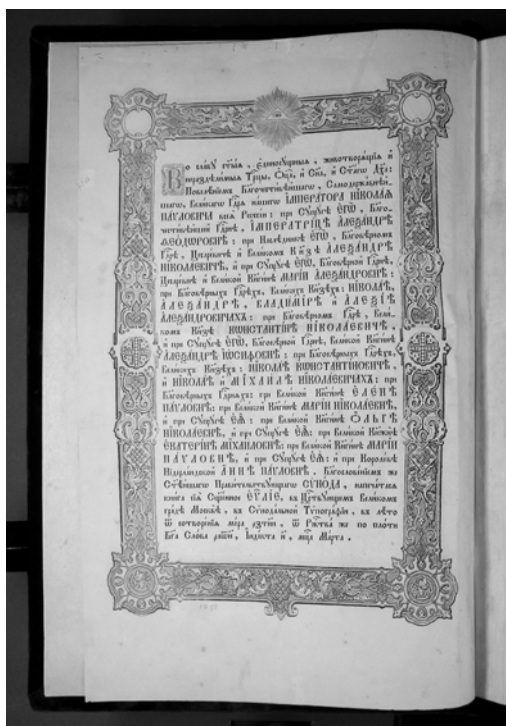
- kartuša pečata oznake srebra je ista kao i na ostalim pečatima kojima je A-K pečatirao srebrne predmete

⁹ Giorgio, B. *Russian antique silver fakes*. URL: <http://www.silvercollection.it/fakesbis.html> (12. veljače 2012).

Zaključak

Pregledom pečata te istraživanjem utvrđeno je da su metalni pokrov i ukrasi na korici Evandjelja Srpske pravoslavne crkvene općine Zadar izrađeni od srebra od 84 zolotnika, što je potvrdio Andrej Antonovič Kovaljskij, koji je djelovao u razdoblju 1827- 1856. te da su izrađeni 1852. godine u Moskvi ili u bližoj okolici. Podaci o majstoru srebrnaru koji je okove izradio nisu pronađeni, pa se stoga ne može točno odrediti mjesto izrade.

Prema Reversu kojim je preuzeta u SLKR HDA, knjiga je bila datirana s 1750. godinom. Ispitivanja pečata upućivala su na uvez načinjen čitavo stoljeće kasnije. Sumnju u datiranje navedeno u reversu potaknuo je već papir na kojem je knjiga tiskana. Da je stvarno bila tiskana 1750, bila bi otisnuta na papiru ručne izrade, a primjerak koji smo preuzeli tiskan je na papiru industrijske izrade. Sve to bilo je poticaj za dodatnu provjeru godine tiskanja knjige. Uz pomoć Tatjane Puškadije Ribkin¹⁰ koja je pročitala i protumačila podatke otisnute na poledini naslovnog lista *Evandjelja* (slika 4), potvrđeno je da je knjiga tiskana 1850. godine, što u potpunosti odgovara pečatima i vrsti papira. *Evandjelje* je tiskano u Moskvi po Sinodalnoj tipografiji 7358 godina od postanka svijeta (7358 - 5508 = 1850) i 1850. godine od rođenja Isusa, a u vrijeme cara Nikole I. (1796-1855).

Slika 4. Poledina naslovnog lista Evandjelja.

¹⁰ Tatjana Puškadija Ribkin bila je voditeljica Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju HDA od 1954. do 1985. godine.

Konzervatorsko-restauratorski radovi završeni su 2010. Završna je faza bilo foto-dokumentiranje (*slike 5 i 6*), a ovakvo istraživanje obavljeno je prvi put u SLKR-u.

Slika 5. Prednja strana korica knjige nakon restauriranja.

Slika 6. Stražnja strana korica knjige nakon restauriranja.

Literatura

Online Encyclopedia of Silver Marks, Hallmarks & Maker's Marks. URL: <http://www.925-1000.com/Frussia.html> (10. veljače 2012)

Russian Assay Marks. URL: http://www.925-1000.com/Frussia_assay_01.html (10. veljače 2012).

Ringborg, W. *Russian silver assay masters in the western provinces : a case study of Estonia in the 19th century.* URL: <http://www.ascasonline.org/articoloNOVEM88.html> (10. veljače 2012)

Cass, D. *How to Identify Russian Silver.*

URL: http://www.ehow.com/how_6821336_identify-russian-silver.html (12. veljače 2012)

Russian antique silver hallmarks and marks.

URL: <http://www.silvercollection.it/russiansilverhallmark.html> (13. veljače 2012)

Giorgio, B. *Russian antique silver fakes.*

URL: <http://www.silvercollection.it/fakesbis.html> (12. veljače 2012)

Zakon o nadzoru predmeta od plemenitih kovina. Narodne novine. 76(1993)

Summary

SILVER BONDS ON THE BOOK OF THE GOSPEL FROM THE LIBRARY OF THE SERBIAN ORTHODOX COMMUNITY IN ZADAR

By the 1700 *ukaz* of the Tsar Peter the Great, it is regulated that, after a silver item is made, it has to be taken to the Assay Master for testing and hallmarking. Assay Master, after testing the material, had to put three marks on the item: Assayer's Mark, Silver Standard Mark and City Mark, and the silversmith put his own Mark – Maker's Mark. From those hallmarks we can find out from what town and country comes an item, year when it was made, purity of the used materials and the name of the silversmith who made an item.

Keywords: *band, silver, Assayer's Mark, Silver Standard Mark, City Mark, Maker's Mark, Croatian State Archives*